

DOI 10.31558/2519-2949.2023.2.4

УДК 323.172

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3575-3139>

Узун Ю. В., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУ

В роботі визначено особливості методологічної основи дослідження концепту «політичний простір». Метою дослідження визначено встановлення відповідності розвитку науково-методологічної концептуалізації політичного простору динаміці процесу його глобальної детериторіалізації. Досягнення мети передбачило: аналіз становлення та розвитку дискурсу щодо простору політичної дії (який може бути територіалізований та детериторіалізований); визначення релевантності детериторіалізації політичного процесу на сучасному етапі; визначення відповідності динаміки науково-методологічної концептуалізації політичного простору фактичним політичним процесам його розвитку. Відповіді на поставлені завдання обумовлюють логіку будови дослідження та його структуру.

Зазначено, що традиційний для Модерну (Вестфальської логіки будови міжнародного порядку) національно-територіальний простір політичної дії втрачає однозначний територіальний вимір і стає результатом політичного менеджменту. Стратегічні документи інституційних структур ЄС, Ради Європи, а також рекомендації та резолюції суспільно-політичних структур, орієнтовані на програму ООН «Порядок денний на 2030» анонсують реформи децентралізації, просторової деконцентрації ресурсів та функцій, деієрархізації складних систем. Епоха Постмодерну з ідеями мережовості та деієрархічності нівелює територіальний простір як умову політичної взаємодії, передбачає активну роль мобільного суб'єкту, що конструює нову реальність. Академічний наслідок трансформації постає як переосмислення процесів глобального переформатування та організації територіально-політичних процесів. В роботі визначено періодизацію розвитку методології аналізу територіально-політичних систем, уточнено співвідношення понять «місце», «територія», «простір», що обумовлюється обраною методологією аналізу. Показано, що концептуалізація поняття «політичний простір» пов'язана з визначенням природи «простору» як об'єктивної, суб'єктивної чи інтерсуб'єктивної реальності, а також із визначенням базової методологічної основи дослідження простору як об'єктивної чи конструйованої в процесі «битви когнітивних карт» реальності.

Ключові слова: методологія, політичний простір, політичний процес, децентралізація, територіальна політика, Світопорядок, глокалізація, регіони, локалітети.

Актуальність дослідження. Політичний процес, що конструюється в глобальному вимірі останні 70 років демонструє перетворення територіально-політичного простору з умови політичного процесу на результат політичного конструювання, де територіальна політика є комплексом заходів забезпечення територіального розвитку та стабілізації політичних систем.

Малі та великі економічні депресії, кризи внутрішніх політичних орієнтирів та постійний процес адаптації до нових геополітичних обставин регіонального та світового масштабу актуалізують дискурс навколо інструментів стабілізації складних територіально-політичних систем в умовах трансформації Світопорядку.

Останні роки є очевидним глобальний процес реконструкції політичного простору, що супроводжується реструктуризацією національно-політичних систем через посилення гетеротопії, мультиплікацію просторово-політичних процесів національно-територіальної консолідації, міждержавної інтеграції, транснаціональної регіоналізації, регіональної сепарації, транслокального, вертикального та горизонтального співробітництва в децентралізованих системах, що розвивають логіку автономії. До того ж продовжуються трансформації політичних зв'язків в постколоніальних

системах, де концепт «територіальних володінь» трансформовано на «просторовий розвиток», що супроводжується детериторіалізацією політичного процесу, на що вказує система політичних відносин, наприклад, Європейського Союзу з тринадцятьма заморськими країнами та територіями держав Європейського Союзу, що не є територіальними частинами ЄС [3, с. 153].

Глокалізація, заявлена Роландом Робертсоном та Баррі Веллманом є відповіддю на розвиток міжнародної економіки, міжнародної міграції, універсалізації правил глобальної взаємодії, а також результатом зламу попередньої соціально-економічної моделі, що базувалася на Вестфальській логіці Світопорядку – логіці методологічного націоналізму. Глокалізація змінює змінилися параметри політичних систем, характер соціально-політичної інфраструктури, способи мобілізації трудових ресурсів, інструменти залучення нових учасників політичних систем (резидентів) до процесу легітимації політичних інституцій.

Стратегічні документи ООН та регіональних наднаціональних організацій, таких як Європейський Союз, Рада Європи, та інші, продовжують анонсувати реформи, пов'язані з розвитком потенціалу регіонів, розгортанням інноваційних можливостей «політики на основі місця», поглибленням реформ децентралізації для активізації діяльності суб'єктів різного масштабу, відносини між якими конструюють, структурують, конституують новий глокалізований простір. В 2020 р. ООН прийняла «Порядок денний на 2030» (ООН, 2020) в якому анонсувала проведення глобальної «політики на основі місця», а також політики розвитку функціональних регіонів, багаторівневості управління, посилення вторинних полюсів зростання, ліквідації поляризації між ядром та її периферією, столицями та іншими місцями, розвитку співпраці в поліцентричних мережах мегаполісів і регіонів, розвитку транснаціональних мереж, протидії надмірній концентрації ресурсів, капіталів, виробництв, зменшення нерівності між людьми і між місцями, забезпечення умов мобільності ресурсів, мобільної політичної участі [4]. В 2020 р. Єврокомісія прийняла «Територіальний порядок денний на 2030», «Стратегічний план розвитку на 2021 – 2027 рр. щодо розвитку політики територіальної згуртованості» [7; 3, с. 157]. Аналогічну політику анонсували організації Ради Європи. «Конференція європейських регіональних законодавчих асамблей ЄС» (CALRE) прийняла «Стратегію сталого розвитку європейських регіонів 2030» в 2018 р. Нові цілі регіональної політики проголосили «Конференція європейських регіонів із законодавчою владою» (REGLEG), «Європейська мережа нетериторіальних автономій» (ENTAN), «Конференція периферійних морських регіонів», «Європейська асоціація гірських районів» (EUROMONTANA) та інші [3, с. 187].

З огляду на невідворотність процесів глобальної просторової де(ре)конструкції *метою дослідження* постає визначення відповідності розвитку науково-методологічної концептуалізації політичного простору динаміці процесу його глобальної детериторіалізації. Досягнення поставленої мети передбачає: 1) аналіз становлення та розвитку дискурсу щодо простору політичної дії (який може бути територіалізований та детериторіалізований); 2) визначення релевантності детериторіалізації політичного процесу на сучасному етапі; 3) визначення відповідності динаміки науково-методологічної концептуалізації політичного простору фактичним політичним процесам його розвитку. Відповіді на поставлені завдання обумовлюють логіку будови нашого дослідження та його структуру.

Предмет дослідження – дискурс навколо простору політичної дії – сформувався на стику історії, соціальної географії, геополітики в XIX столітті, а його методологічний розвиток продемонстрував трансформацію домінуючого об'єкту досліджень (територіально-політичних систем) від: 1) «великих» ієрархічних «життєвих просторів» націй-держав, що розвивалися за Модерною традицією і визначалися об'єктом геополітичного аналізу; до 2) «мезорівня» територіально-політичних систем (держави, їх союзи), визначення якого демонструвало прагнення «об'єктивності» за допомогою метричних методів аналізу; і до 3) «мультимодальних просторових одиниць», що діють за Постмодерною логікою політичних акторів і досліджуються з 60-х рр. XX ст. на основі структуралізму, конструктивізму.

Розкриваючи сутнісні характеристики означених трьох етапів зазначимо, що в XIX ст. в працях К. Гаусгофера, Ф. Ліста, К. Лампрехта, Ф. Наумана, Ф. Ратцеля, Ф. Челлена, К. Штруппа, К. Шмітта *національний простір* розглядався як результат поєднання географічної даності та її когнітивного осмислення нацією, яка формує колективне уявлення розвитку держави. Методологія дослідження трансформації простору в «життєвий простір» держави як зростаючого організму, будувалася на *позитивістському* підході О. Конта, тому *редукціонізм, органіцизм, примордіалізм* сприймалися

доречними. Запит з боку геополітичних гравців щодо наукової аргументації формування глобальних систем імперського типу як динамічних величин започаткував: розробку критеріїв диференціації територій як політичних елементів ландшафту (локальних своєрідностей); аналіз простору як резервуару державно-правових конструкцій; розробку інструментів експансії для реалізації національного інтересу (Ф. Ратцель); аналіз конструювання політичного простору, в межах якого реалізується національний інтерес (Р. Челлен); класифікацію кордонів та чинників їх сталості (К. Гаусгофер); аналіз порядків фіксації status quo територіального володіння (К. Шмітт); класифікацію етнічних систем (Л. Гумільов) [5, с. 11–12].

На межі XIX – XX ст. в якості об'єктів наукового аналізу переважали територіально-політичні системи мезо- та макро- рівнів. На основі ідей географічного детермінізму здійснювалася диференціація структур: центри, периферії, прикордонні аномалії, регіональні осередки; імперії та рейхи; централізовані, надцентралізовані, децентралізовані; етнічні, субетнічні, суперетнічні; компактні розширені і дисперсні розширені; округлі, замкнені, ізольовані, мотузкові, з «охвистами». Важливим елементом теорій стало обґрунтування дієздатності великих просторів, що обумовлюють алгоритми розгортання політичних процесів на різних рівнях на основі панідей, образів панрегіонів та уніполей, в контексті макрорегіонального конструювання сфер політичного впливу.

На початку XX ст. сформувалися підходи, де ключовими стали поняття «регіон», «розміщення», «простір» (К. Зауер, Р. Гартшорн), «місцерозташування», «образ життя» (П. Відаль де ля Блаш), «місцерозвиток» (П. Савицький).

З середини XX ст. в дослідженні понять «місце», «територія», «простір», «політичний простір» стало можливим виокремлення двох етапів.

Перший етап був пов'язаний з відстороненням від геополітичних ідей. До кінця 60-х років відбулись об'єктивація предмету досліджень та фокусування на аналізі соціально-економічного розвитку територіально-політичних комплексів мезорівня. Ключовими процесами були представлені *долання простору та виробництво простору*. В концепціях школи «просторового аналізу» (Ф. Шеффер, В. Айзард, Д. Гарві, У. Тоблер) та «регіонального аналізу» (М. Баранський, І. Маєргойз, А. Синявський, Я. Машбиць) з акцентом на скалоцентризм поняття «територія» визначали як тотожне поняттю «місце», але в значенні «знеособленого», інкорпорованого державою об'єкта.

Західна школа сприйняла триєдність функціоналістських концепцій Р. Гартшорна, С. Джонса, Ж. Готмана, орієнтованих на аналіз співвідношення доцентрових та відцентрових сил в державах та їх союзах. Простір тут досліджувався в контексті діалектики рухів: просторової диференціації світу і циркуляції в просторі. Категоріями аналізу стали: регіон, перехрестя, вузли циркуляції, мегаполіс (Л. Мамфорд, Ж. Готман). Поняття «політичний простір» розглядалося в роботах західних дослідників як більш об'ємне ніж «територія», як таке що акумулює «образи місця», «мобілізує спільноту», а «циркуляція» – як творення «територіальності політичного».

В схемах глобальної політичної просторової диференціації (концепції А. Страуса, С. Коена) були впроваджені категорії: «глобальне уніполе», «геостратегічні сфери», «геополітичні регіони», «дисконтинентальні пояси», «субнаціональні ворота», «інтерстратегічні сфери», «інтрагеополітичні регіони». Дослідники викоремлювали рівні *регіональної наднаціональної згуртованості* (1) регіональний простір, 2) транслокальну соціальну систему, 3) міжнародне співробітництво, 4) регіональну спільноту, 5) регіонально інституціоналізовану державу), що будуються за логікою «нового» регіоналізму, з відмовою від моделі «старого» регіоналізму, де регіоналізація в державоцентричній системі зводиться до субнаціонального ділення [15]. *Новий регіоналізм* розглядав регіони як: 1) частини міжнародної системи відносин, що мають самостійну універсальну цінність в соціально-політичних процесах. 2) як самостійні ендегенні неоднорідні утворення, що можуть включати як державних, так і недержавних акторів, і формуватися під впливом ряду чинників. В системній концепції М. Каплана регіон підтримує системні зв'язки з гравцями більш високого міжнародного рівня і є індикатором поведінки субнаціональних гравців через інтерпретацію місцевих особливостей, що мають загальні соціально-історичні коріння [14, с. 19 – 21]. У К. Волца, регіон як підсистема, має схожі характеристики з утворюваними системою та надсистемою, але сам є внутрішньо складноструктурованим [20, с. 177]. В «*транзакціоналістському*» підході Карла Дойча, регіон розглядався як складна взаємодія в союзі держав-суверенів, що є внутрішньо неоднорідними [6]. В більш пізньому «*неофункціоналістському*» підході Бьорна Хеттне, Фредеріка Соєрбаума, Ернста Б. Хааса, було акцентовано на взаємопов'язаності «низової політики» / «низового рівня регіоналізму» та «високої політики» / «високого рівня регіоналізму» [11, с. 557; 12;

10], де регіони різних масштабів, але однакової політичної цінності, відіграють суттєву роль в процесах інтеграції складних систем.

За умов завищеної уваги до проблем регіоналізму поняття «місце» уособлювало архаїку, парохіалізм, тобто спосіб мислення із зосередженням на дрібних деталях, і відтак, мало конотацію провінціалізму, розглядалося як залежне від прогресивного «простору», зводилося до «розміщення».

«Регіональні» та «електоральні дослідження» А. Зігфріда, Дж. Прескотта, Р. Джонстона, С. Роккана; дослідження в межах світ-системного підходу І. Валлерстайна, Ф. Броделя, А. Франка, Дж. Модельські, головними категоріями аналізу зробили категорії «світ-економіка», «світ-імперія», «панівне місто», «суперскладність», «регіональна система політій», «регіональна макрополітія», «суперструктури», «акефальні політичні міні-системи». Політичні системи постали об'єктом аналізу Д. Істона, П. Тейлора; системи соціального порядку та дії – Т. Парсонса; відносини системи та структур – в теорії структуризації Е. Гіденса, в працях Б. Андерсона, Б. Верлена.

Другий етап розвитку досліджень був пов'язаний з «просторовою революцією» 1967 р., коли відбулось повернення суб'єкту в процеси диференціації територіально-політичних систем як детермінованих соціальною дією та когнітивним переосмисленням. Відбулась відмова від «методологічного націоналізму» в прагненні деконструкції ієрархічних систем. Простір досліджувався як соціально-конструйований. Ключовим об'єктом аналізу стало «місце». Основу трансформації склав постмодерний дискурс, який розвивали М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ф. Гватарі, Ж. Дерріда. Сформувався дискурс щодо: зв'язку стратегії-географії-ідеології (І. Лакост, П. Гулд, Б. Беррі); когнітивних комплексів простору та методології критичної (Дж. О'Тоал, С. Делбі) та внутрішньої геополітики (І. Лакост, М. Фуше), а згодом їх критика з боку соціального конструктивізму (Ф. Краточвіл, О. Вендт, Дж. Реггі).

Концепція просторової «гетеротопії» витіснила часову парадигму досліджень (М. Фуко). В праці «Інші простори» (1984) Фуко ініціював ідею «просторової революції» з переорієнтацією досліджень на просторову парадигму, розвиваючи концепцію «*гетеротопії*» (існування змістовної багатогранності простору всередині іншого простору, існування потенціалу розгортання простору за умов «зміни загальної синхронії культури») [3, с. 39-41]. Одним з принципів існування гетеротопій, Фуко назвав створення ілюзорного простору, який «викриває реальний простір – всі місцерозташування, якими розгороджене людське життя, як ще більш ілюзорний». Досліджуючи еволюцію просторових відносин, він зазначив, що «в наші дні *місцерозташування* замінює *протяжність*, відкрити Галілеєм в XVII ст. як властивість нескінченно відкритого простору, яка (протяжність) замінила ієрархічний *простір локалізації*, який був характерний Середнім вікам. Місцерозташування визначається через відносини сусідства між точками і елементами; формально його можна описати у вигляді рядів та решіток. В наступних працях Фуко показав множинність способів організації простору як об'єкту реалізації відносин надзору, управління, реалізації влади, запропонував досліджувати різні простори як історію різних форм влади, починаючи з геополітичних стратегій і закінчуючи тактиками розселення, способами господарсько-політичної диференціації.

«Просторовий поворот» (*spatial turn*) охопив всі соціальні науки. В 1976 р. у Франції був заснований журнал «Геродот», власником та редактором якого є французький геополітик Ів Лакост, а в 1982 р. з'явився журнал *Political Geography Quarterly*, що сьогодні має назву *Political Geography*, який тривалий час виходив за редакцією Пітера Тейлора та Джона О'Локліна, а сьогодні його редактори – Девід Слейтер та Джон О'Локлін. Специфіка наукових досліджень демонструвала радикальний методологічний зсув в системі досліджень територіально-політичних систем [3, с. 41]. Ів Лакост, лауреат Нобелівської премії – премії Вотрена Люда в 2000 р. визнаний людиною, що зробила значний вклад в епістемологічну та теоретичну реформу політико-територіальних досліджень, розгорнув дослідження в географії, які мали політичний вимір. В статті щодо зв'язку «Стратегії-Географії-Ідеології» в 1976 р. він запропонував поєднання різних рівнів просторового аналізу у їх взаємодії: від місцевого до національного, та планетарного з урахуванням конкретних картографічних конфігурацій та даних. Унікальність його концепції в тому, що і простори, і кордони визнаються пасивними елементами, тоді як детермінуюча роль відведена політиці, яка перетворює їх. Лакост використовував поняття «*ландшафт*» для дослідження соціальних уявлень, *репрезентацій простору*, розглядав «*просторові множини*» (*spatial sets*) та «*перетини просторових множин*» (*intersections of spatial sets*) в тому числі з метою створення «уявних множин з ілюзорними або абсурдними просторовими межами, які можуть бути ненауковими, проти стимулюючими» [16]. Важливими методами його аналізу стали класифікація «*просторових множин*», їх масштабування

з використанням діатопічної та діахронічної будови досліджень (масштаб знизу – ситуація невеликого порядку величини; зверху – континентальна або планетарна перспективи, а процес накладання шарів – перетин множин та зв'язки).

Розгортаючи методологію та запропонований на сторінках журналу «Геродот» дискурс, М. Фуше відновив поняття «хорогенез» для дослідження процесу формування територіально-політичних систем, утворення яких демонструє фіксація кордону як лінії «хронічної» чи «відносної» політичної нестабільності. З 1989 р. – дати публікації книги «Фронти і фронтири» – Фуше акцентує на ролі міждержавних та внутрішньодержавних кордонів, як інтерфейсів, які відображають співвідношення політичних сил на даний момент та викликають конституційні дебати щодо розмежування публічної і приватної сфер життя. Фронт демонструє реальний поділ простору, відокремлює наше від чужого, позначає «суверенітет як можливість держави здійснювати свою роль», тоді як фронтир вказує на розподіл символічний або уявний, і його індикатором є прикордонна зона з розмитою розділовою лінією через постійний процес взаємопроникнення. М. Фуше звертає увагу, що кордони територіально-політичних систем часто не збігаються з лінійними кордонами держав, що реально існуючі територіально-політичні системи більші ніж державні в умовах глобалізації; ілюструє це політичне значення наднаціональної мережі діаспор, які грають одну з ключових ролей в перетвореннях в країнах сучасної Європи; зазначає, що великі географічні регіони, як Європа, насправді є результатом *територіалізації* як пристосування, історико-політичних процесів в географічному просторі» [3, с. 42]. Звідси його висновок, що тенденції політичної консолідації в таких регіонах як Європа не ведуть до *ліквідації національних кордонів, детериторіалізації та денаціоналізації* просторів, оскільки йдеться лише про зміну репрезентацій цих кордонів, які віддзеркалюють зміну репрезентацій територіально-політичних утворень, що всередині них і, «держава стверджує себе де тільки може» [3, с. 42].

Сучасний процес деконструкції світового порядку він називає «битвою когнітивних карт», які спрямовані на моделювання переорієнтації периферій та нові центри утворюваних геополітичних комплексів. Розгортаючи ідею, якої дотримувався Ів Лакост, щодо «стимулюючого» значення уявних «просторових множин», М. Фуше наводить вислів польського історика Броніслава Геремека про «важливість мрії (уяви) для політичних дій у поєднанні з інформованим історичним реалізмом: «Немає причин боятися. Уявлення відіграє важливу роль у політиці, тому що формує та надає сенс дії. Європейська мрія включає економічну інтеграцію, але також включає відкриття Сходу, європейських республік колишнього Радянського Союзу. Східний кордон Європи не був промальований ні історією, ні географією, ні культурою: це кордон у стилі США, змінна межа, і це було завжди»[9, с. 185].

В ті самі часи ідеї конструювання простору та територіально-політичних систем отримали розвиток у Ж. Леві, К. Раффестіна. Виникли концепції: зміни якості суверенітету (К. Волтц, І. Дукачек), кінця території (Б. Баді), їх критика в працях С. Жижека, К. Хейя. Об'єктом аналізу Е. Кейсі, Р. Сека, Дж. Егню, І-Ф. Туана стало співвідношення місця-простору-територіальності. Оформились концепції коннектографії (П. Ханна) та сіноїкізму (Е. Соджа, Р. Флорида). Нові форми консолідації – екзополіс, постметрополіс та зміни в соціальній структурі місць – метрополярності – склали новий об'єкт аналізу.

Якщо державоцентрична методологія аналізу (або логіка методологічного націоналізму) обумовлювала домінування низхідного методу аналізу (зверху до низу) політичних систем, де політичний процес розглядався як територіально обмежений, втиснутий в межі держави яка втримує «політико-територіальне верховенство», то відмова від ієрархічної логіки мислення призвела до встановлення в якості інноваційної методології – методологію деієрархізуючу, мережецентричну, яка передбачила висхідну логіку мислення політичного процесу (знизу, від локалітетів, доверху – рівня національного та наднаціонального). І якщо традиційний аналіз передбачав визнання принципу територіального верховенства держави в політичному союзі, то до кінця ХХ ст. склалося розуміння відокремленості процесів територіальної та політичної інкорпорації в складних системах. Значною мірою на це вплинули не лише глобалізація, універсалізація стандартів і утворення віртуальної реальності, але і дискурс стосовно цілей деконструкції старого Вестфальського порядку.

Процеси територіалізації, детериторіалізації та ретериторіалізації постали частиною загальнофілософського дискурсу постмодерністів, які розглядали в тому числі роль простору у формуванні культурних образів та мовних метафор. Постмодерністський дискурс сформував ідеї: 1) *смерті суб'єкта*, де людина постає як набір ідентичностей, що прив'язані до локально-культурних

або територіально-політичних контекстів; 2) *інтертекстуальності*, де будь-який текст як мозаїка, текучість, діалог, утворений контекстом; 3) *деконструкції метанаративів і систем, демістифікації*; 4) *руйнації логіки домінації та ієрархічності, децентралізації* (критика універсалізму, європоцентризму, обґрунтування поліцентричності та *постколоніалізму*) та *детериторіалізації* (зменшення ролі національних держави та виникнення транснаціональних структур та інформаційних систем). В роботі «Тисяча плато» Жюльєн Делеза та Фелікса Гватарі був впроваджений концепт «ризоматика» (*корневище*) для позначення позаструктурного та нелінійного способу організації цілісності, для підкреслення множинності значень в системі. Множинність, яка змінює виміри та форму, характеризується детериторіалізацією, а ризоматика, таким чином, привносить принцип картографування для соціально-політичного світу, де карта передуює території, конструюючи її. Ризоматика Делеза та Гватарі проявляється в мікрополітиці як твердження ацентрованих систем, в яких локальні операції координуються, а результат синхронізується незалежно від центру. Звідси розвивається і «номадологічний проект», де людина як номад сприймає простір як відкритий, рухливий, гетерогенний, множинний та детериторіалізований. В такий спосіб вони прагнули показати інший досвід політичного простору та способи здійснення політики.

Сучасна концептуалізація поняття «політичний простір» пов'язана зі зміною та диференціацією масштабів розгортання політичних процесів, з процесами децентралізації, деволуції, транснаціоналізації, глокалізації. В умовах територіальної освоєності світу концептуалізація поняття «*політичного простору*» як елементу «*соціального простору*», як *аналітичної категорії*, в політологічному дискурсі визнана значимою, оскільки сприяє системному політичному моделюванню, типологізації, науковій концептуалізації політичного простору як феномену, робить можливим аналіз політичної суб'єктності держав та недержавних акторів, спільнот, індивідів, *типологізацію політичних багаторівневих систем*.

Витоки концепції політичного простору лежать в історії соціологічної думки, хоча уявлення про простір як про силове поле сформувалося в природничих науках, які намагалися об'єктивувати та привласнити простір, на протизага, наприклад, міфологічній традиції, де як в архаїчній моделі світу, простір не віддалявся від часу, розглядався в контексті наповнення. Простір, «вміщує сакральні та профанні місця, надає можливості Богу явитися, а місцю відбутися» [3, с. 89]. В міфологічній традиції простір *споглядають, в природничій – перетворюють, пристосовують*.

На основі природничих підходів в науці склалися дві позиції щодо простору: субстанціальна і реляційна. *Субстанціалізм*, представлений в Новий час Р. Декартом, інтерпретує простір як сутність тілесної субстанції. В варіанті субстанціалізма, що представлений в натурфілософії І. Ньютона, простір визначається вже як самостійна сутність, яка існує поряд з матерією і незалежно від неї. Відповідно, взаємозв'язок між простором і матерією розглядався як зовнішнє відношення між двома самостійними видами субстанцій, звідки слідував висновок про незалежність простору від матеріальних процесів, що реалізуються в ньому.

З *реляційної* точки зору простір розглядається як порядок відносин, утворених взаємодіючими об'єктами, причому поза цією системою взаємодій простір не існує. Так, згідно з позицією Г. Лейбніца, простір є властивістю речей. Реляційне бачення *простору*, що визначається в кожен момент конфігурацією сил, зводить його до порядку можливого співіснування монад. Для реляціонізму простір є формою координації об'єктів та їх станів, звідки слідує залежність властивостей простору від характеру взаємодії об'єктів. Відтак, простір постає результатом взаємодії, а політичний простір – результатом системи політичної комунікації та взаємодії. Відтак, з реляційної позиції простір конструюється процесом комунікації, і логіка його структуризації (за Е. Гідденсом) обумовлюється внутрішньою логікою суб'єктів дії, які привласнюють його, реалізуючи в ньому характерну для них логіку їх мислення (вона може бути ієрархізованою, деієрархізованою, та ін.). Саме цю реляційну позицію знаходимо у Георга Зіммеля, який в роботі «Соціологія простору» (1903) вказав, що «просторові політичні кордони є просторовим виразом процесів психологічного обмеження», які слід розглядати як реальні бар'єри між людьми, а згодом у П'єр Бурдьє, який запропонував використовувати категорію «*соціальний простір*» в якості базової абстрактної категорії для практичних потреб соціального та політичного моделювання та аналізу відносин соціальних агентів як «простір утворюючих та структурючих» [3, с. 90]. Згідно Бурдьє «привласнений простір є місцем, де влада стверджується і здійснюється в самій хитромудрій формі – як символічне, приховане насильство» [3, с. 90]. П. Бурдьє запропонував досліджувати соціальний простір як: 1) ментальну структуру соціальних позицій, утворювану сукупністю властивостей індивідуальних та колективних

агентів; 2) практики в їх співвідношенні», де практики не маючи самостійності, завжди визначають властивості структури. Методологічними засадами аналізу соціального простору були такі: 1) Структура позицій є структурою джерел сили. Розподіл капіталів між позиціями характеризує силовий баланс; 2) Поле (як автономна частина соціального простору) конститується специфічними силами. Ця сила забезпечує цілісність поля як предмета досліджень; 3) Відносини сили проявляються як розподіл відповідного капіталу або активних властивостей (які надають власникові). Безліч відмінностей властивостей агентів є проявом конфігурації сили, що конститує поле.

Методологічними концепціями, які склалися стосовно аналізу категорії «політичний простір» є: 1) *конструктивізм*, де політичний простір розглядається як результат конститування політичної ідентичності та процесу творення образу, де (гео)простір визначається втіленням уяви («метаїдеї»), що виражає цінності, ідеї та ідентичності; 2) *структурний функціоналізм*, де політичний простір як результат структуризації – відносин системи з структурами, які функціонально забезпечують динаміку процесів; 3) *структуралізм*, коли політичний простір розглядається як набір багатовимірних, асиметричних структур; 4) *феноменологічний конструктивізм* – простір досліджується як реальність пізнання якої не можливе, але можливе її схематичне осягнення, когнітивне «сприйняття» через переживання конструйованої редукції реальності; 5) *когнітивний конструктивізм*, коли політичний простір розглядається як реальний феномен, але процес сприйняття якого зводиться до спостереження і проявляється як його «привласнення» та «об'єктивація».

Сучасне різноманіття інтерпретацій визначення політичного простору, як і інтерпретацій самого політичного простору як феномену пояснюється як відмінностями в теоретико-методологічних підходах дослідників (системний (системно-історичний) підхід, транснаціоналізм, інституціоналізм і неінституціоналізм, структурний функціоналізм, конструктивізм, когнітивний конструктивізм, конструктивний реалізм, феноменологічний конструктивізм, комунікативний підхід, організаційна теорія, світ-системний підхід і так далі), так і багатоманіттям об'єктів дослідження, будь то територіальні суспільні системи, політичні чи партійно-політичні системи, діаспоральні світи, системи місцевого самоврядування, політичне управління в багаторівневих системах, мікро- та макро- регіони, регіональні інтеграційні проекти, транскордонне співробітництво, просторові відносини як феномени глобалізації, регіоналізації, транснаціоналізації та ін.).

Виразною лінією розмежування виступають фундаментальні відмінності у визначенні природи простору в загально-філософському значенні, в контексті онтології та гносеології: одні дослідники вважають простір *об'єктивним*, інші – *суб'єктивним*, треті вважають політичний простір *інтерсуб'єктивним*. Відтак, якщо донедавна природа простору в політології усвідомлювалася в термінах матеріальних уявлень та місцезрештування, та асоціювалася або пов'язувалася з територією, то за останні десятиліття відбувся прорив в концептуалізації аналітичної категорії «політичного простору», яка менш жорстко прив'язується до території, тлумачиться переважно як комунікаційне, віртуальне), хоча іноді і продовжує залишатися синонімом території та місця, тобто локалізується, зберігаючи дуалізм матеріального та уявного.

Аналітичні категорії «політичний простір» та «територіально-політичний простір» визначають дві форми існування політичних відносин: 1) територіалізованих (традиційних, де політичні відносини втілені в територіально-політичних структурах) – тут простір є умовою – політичного розвитку (на чому акцентують класичні геополітичні теорії); 2) детериторіалізованих (сучасних, коли політичні відносини формуються у мережевих системах, транснаціональних дисперсних формах політичного співробітництва). Важливо, що в цьому випадку територіальність є вторинною і постає результатом політичного конструювання [3]. Про дисперсні етнополітичні системи, як альтернативні національній державі форми політичних систем в 1991 р. висловився Дональд Горовіц [13], який проаналізував ресурсну основу діяльності ряду діаспоральних систем.

На початку XXI ст. ряд держав активно використовують діаспоральну політику (Туреччина, Угорщина, Польща, Болгарія, Албанія, та інші) для забезпечення позатериторіальної гео економічної, геополітичної, політичної присутності та лобіювання [2, с. 251 – 295]. Наприклад, законодавство Угорщини наділило виборчим правом представників угорської діаспори – двох мільйонів угорців, що населяють сусідні з Угорщиною країни і за день до виборів вони мають дозвіл відіслати свій голос поштою. Орбан та його партія «Фідес» мають шалену підтримку серед представників діаспори: в Трансильванії, частині північно-західної Румунії, де проживає близько 1,2 мільйона етнічних угорців, понад 80% виборців проголосували за Орбана і «Фідес», і тільки 2 відсотки – за об'єднану опозицію. Орбан не тільки надав громадянство етнічним угорцям, а й фінансово забезпечував їхню

спільноту. У звіті «Infosecurity.Sk» зазначено, що підтримка діаспори зросла в десять разів з 2010 року, й у 2018 році складала близько 383 млн. євро (435 млн. доларів). За даними звіту Радіо Свобода від липня 2021 р., етнічні угорські громади та громадські групи на Західній Україні за останні 10 років отримали щонайменше 115 млн. євро від уряду Угорщини [1].

З 60-70 х років ХХ ст., коли в Західній Європі сформувалася ромська еліта і проблеми рома утворили інформаційну та соціальну основу для лобіювання інтересів в ЄС, тоді «*Gypsy industry*» стала частиною діалогу в ЄС.

Світова циганська спільнота (СМГ), утворена у Франції в 50-ті роки; Міжнародний циганський комітет (IGC), а з 1971 р. – Міжнародний комітет ромів (IRC), Світові Конгреси ромів репрезентують ідею утворення єдиної детериторіалізованої політичної системи, або ідею нації дислокального характеру [17, с. 257]. В 2008 р. учасники Сьомого Конгресу ромів в Загребі прийняли «План дії по розбудові ромського націоналізму та представництва», в 2009 р. було представлено «ромський паспорт» для підтвердження приналежності особи до народу рома, створено центральний паспортний відділ, організовані філіали в 17 країнах світу заради легалізації паспортної системи рома, в 2015 р. в Латвії був підписаний Меморандум, що передбачив створення глобального механізму паспортизації ромів [19]. Кроком розвитку системи управління інтеграцією ромів є проект створення Національного банку рома для керування фінансами, залучення інвестицій для реалізації завдань організації Міжнародного Ромського Союзу [8]. Міжнародний Ромський Союз також ініціював проект створення інтегрованого пенсійного фонду, та фондів для фінансувати розбудови ромських селищ на території країн ЄС. Така активність народу рома підтримується в ЄС: на рівні ЄС в 2011 р. прийнято документ «Рамки національних стратегій інтеграції ромів на період до 2020 року», яким державам ЄС запропоновано стандарти підтримки рома, створені Європейська платформа інтеграції ромів (2011). Всесвітня федерація рома (2013) отримала спецстатус при ЕКОСОС ООН, акредитацію при ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ. За ініціативою ЄС та Всесвітнього банку 2005 – 2015 рр. були проголошені «Десятиліттям інтеграції рома».

Найбільш розвинений детериторіалізований політичний простір має Європейський Союз, який надав виборче право для обрання Європейського парламенту мешканцям 13 заморських країн та територій (Overseas Countries and Territories (ОСТ)), що не є територіальними частинами ЄС, хоча співпрацюють з ЄС через *Асоціацію заморських країн та територій (Overseas Countries and Territories Association (ОСТА))* як залежні території з особливими відносинами з однією з держав-членів ЄС, їх статус визначено в «Договорі про функціонування ЄС» [3, с. 153–154]. Згідно з положенням ст. 198 Договору про функціонування ЄС держави-члени ЄС погоджуються встановити Асоціацію з *Асоціацією неєвропейських країн і територій*, які підтримують особливі стосунки з Данією, Францією, Нідерландами та Сполученим Королівством. Ці країни і території (далі «країни і території») перераховані у списку, що міститься в Додатку II Договору про функціонування ЄС. *Асоціація неєвропейських країн і територій* була заснована в Брюсселі в 2000 р. Факт цих відносин вказує на те, що політичний простір ЄС є ширшим за територіальний простір ЄС. Цю тезу буде підтверджувати також факт про реальний вплив політики ЄС на стандарти проведення політик в ряді сфер в тих державах, які проходять процес інтеграції, маючи статус потенційних кандидатів, кандидатів, тощо.

Відтак, очевидно, що дискурс, який розгорнувся в другій половині ХХ ст. фактично супроводжував становлення нової політичної реальності, в якій факт територіального верховенства як традиційної основи територіально-політичних систем не гарантує відповідності політичним межах простору стратегічної взаємодії. Аналітична категорія «політичний простір» сьогодні визначає простір політичної дії, комунікаційне середовище, «місце», де локалізується політичний процес. Політичний простір формується як результат об'єктивації політичної ідеї, яка знаходить втілення як об'єктивна віртуальна або територіалізована реальність.

Бібліографічний список:

1. Дві діаспори: битва за голоси угорських виборців, включно з українським Закарпаттям. *Radio Свобода*. 19 лютого 2022, 09:00 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/uhorshchyna-vybory-diaspora-orban-ukrayina/31710484.html> (дата звернення: 27.05.2023)
2. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
3. Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах: монографія / Ю. В. Узун. – Одеса: Фенікс, 2021. – 378 с.
4. Узун Ю. В. «Ефективне» громадянство в державах ЄС: інструмент територіально-політичної (де)конструкції. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2022. Вип. 35. С.120–145.

5. Узун Ю.В. Територіальна політика держав ЄС: стабілізація та конструювання політичних систем. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2021. 40 с.
6. Deutsch K., Singer D. Multipolar Power System and International Stability. *World Politics*. 1964. Vol. 16. No. 3. P. 390 – 406.
7. EU. Territorial Agenda 2030: A future for all Places. Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion. 1 December 2020, Germany. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_en.pdf (дата звернення 22.06.2021).
8. Financial and social instrument of uniting community in the World. International roman union
9. Foucher M. An Original European Geopolitical Complex. *Inflexions*. 2015. Vol. 30, Is. 3. P. 177 – 186.
10. Haas E. B. Regime Decay: Conflict Management and International Organizations, 1945–1981. *International Organization*. 1983. No. 37/2. P. 189 – 256.
11. Hettne B. Beyond the «New Regionalism». *New Political Economy*. 2005. No. 10/4. P. 543 – 571.
12. Hettne B., Söderbaum F. Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*. 2000. Vol. 5. P. 57–472.
13. Horowitz D. A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society. Published by University of California Press. 1991. 295 p.
14. Kaplan M. A. System and Process in International Politics. UK: ECPR Press, University of Essex in Colchester, 2005. 253 p.
15. Kelly R. E. Security Theory in the “New Regionalism”. *Studies Review*. 2007. No. 9/2. P. 197 – 229.
16. Lacoste Y. Geography, Geopolitics, and Geographical Reasoning. *Herodote*. 2012. Vol. 146–147. Is. 3–4. P. 14–44.
17. Liegeois J.-P. Roma, Gypsies, Travellers. Strasbourg: Council of Europe, 1994. 323 p.
18. Office of the president of IRU Normonds Rudevics. URL: <http://iru2020.org/IRU-bank.pdf> (дата звернення 22.04.2023).
19. Roma Passport. Additional ID document (not valid for travel) URL: <http://iru2020.org/#passport> (дата звернення 22.04.2023).
20. Waltz K. Theory of International Politics. Cambridge: Addison-Wesley Pub, 1979. 251 p.

References:

1. Dvi diaspori: bitva za golosi ugor'skih viborciv, vkljuchno z ukraïns'kim Zakarpattjam. Radio Svoboda. 19 Ijutogo 2022, 09:00 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/uhorshchyna-vybory-diaspora-orban-ukrayina/31710484.html> (data zvernennja: 27.05.2023)
2. Koch S. V. Transkordonnja: prostir social'nogo porjadku i politichnoï diï: monografija. Odesa: Feniks, 2019. 357 s.
3. Uzun Ju. V. Privlasnennja prostoru: organizacija vzaemodii v skladnih politichnih sistemah: monografija / Ju. V. Uzun. – Odesa: Feniks, 2021. – 378 s.
4. Uzun Ju.V. «Efektivne» gromadjanstvo v derzhavah ЄС: instrument teritorial'no-politichnoï (de)konstrukcii. Mizhnarodni ta politichni doslidzhennja. 2022. Vip. 35. S.120–145.
5. Uzun Ju.V. Teritorial'na politika derzhav ЄС: stabilizacija ta konstruivannja politichnih sistem. avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra polit. nauk : 23.00.02. Odesa, 2021. 40 s.
6. Deutsch K., Singer D. Multipolar Power System and International Stability. *World Politics*. 1964. Vol. 16. No. 3. P. 390 – 406.
7. EU. Territorial Agenda 2030: A future for all Places. Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion. 1 December 2020, Germany. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_en.pdf (дата звернення 22.06.2021).
8. Financial and social instrument of uniting community in the World. International roman union
9. Foucher M. An Original European Geopolitical Complex. *Inflexions*. 2015. Vol. 30, Is. 3. P. 177 – 186.
10. Haas E. B. Regime Decay: Conflict Management and International Organizations, 1945–1981. *International Organization*. 1983. No. 37/2. P. 189 – 256.
11. Hettne B. Beyond the «New Regionalism». *New Political Economy*. 2005. No. 10/4. P. 543 – 571.
12. Hettne B., Söderbaum F. Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*. 2000. Vol. 5. P. 57–472.
13. Horowitz D. A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society. Published by University of California Press. 1991. 295 p.
14. Kaplan M. A. System and Process in International Politics. UK: ECPR Press, University of Essex in Colchester, 2005. 253 p.
15. Kelly R. E. Security Theory in the “New Regionalism”. *Studies Review*. 2007. No. 9/2. P. 197 – 229.
16. Lacoste Y. Geography, Geopolitics, and Geographical Reasoning. *Herodote*. 2012. Vol. 146–147. Is. 3–4. P. 14–44.
17. Liegeois J.-P. Roma, Gypsies, Travellers. Strasbourg: Council of Europe, 1994. 323 p.
18. Office of the president of IRU Normonds Rudevics. URL: <http://iru2020.org/IRU-bank.pdf>

(дата звернення 22.04.2023).

19. Roma Passport. Additional ID document (not valid for travel) URL: <http://iru2020.org/#passport>

(дата звернення 22.04.2023).

20. Waltz K. Theory of International Politics. Cambridge: Addison-Wesley Pub, 1979. 251 p.

Uzun Y. V. Political Space: Methodological Approaches to the Formation and Development of the Concept

The article defines the peculiarities of the methodological basis for studying the concept of "political space". The purpose of the study is to establish whether the development of the scientific and methodological conceptualization of political space corresponds to the dynamics of the process of its global deterritorialization. Achieving this goal involved: analyzing the formation and development of the discourse on the space of political action (which can be territorialized and deterritorialized); determining the relevance of deterritorialization of the political process at the present stage; determining whether the dynamics of the scientific and methodological conceptualization of political space corresponds to the actual political processes of its development. The answers to the set tasks determine the logic of the research and its structure.

It is noted that the national-territorial space of political action, traditional for the Modernity (Westphalian logic of the international order), loses its unambiguous territorial dimension and becomes the result of political management. Strategic documents of the EU and Council of Europe institutions, as well as recommendations and resolutions of socio-political structures, based on the UN Agenda 2030 program, announce reforms of decentralization, spatial deconcentration of resources and functions, and dehierarchization of complex systems. The Postmodern era with its ideas of networking and dehierarchization levels the territorial space as a condition for political interaction, and assumes an active role of a mobile subject constructing a new reality. The academic consequence of transformations is a rethinking of the processes of global reformatting and organization of territorial and political processes. The paper defines the periodization of the development of the methodology for analyzing territorial and political systems, clarifies the relationship between the concepts of "place", "territory", "space", which is determined by the chosen methodology of analysis. It is shown that the conceptualization of the concept of "political space" is associated with the definition of the nature of "space" as an objective, subjective or intersubjective reality, as well as with the definition of the basic methodological basis for the study of space as an objective or constructed in the process of "battle of cognitive maps" reality.

Keywords: *methodology, political space, political process, decentralization, territorial policy, World Order, glocalization, regions, localities.*